

TREMMEL FLÓRIÁN: RETORIKA ÉS IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS (BUDAPEST – PÉCS: DIALÓG CAMPUS 2014) 272.

Tremmel Flórián *Retorika és igazságszolgáltatás* című munkája teljes joggal nevezhető hiánypótló vállalkozásnak. Hiánypótló egyrészt azért, mert a szerző a mai magyar szakirodalomban elsőként próbál a klasszikus retorikai hagyományra támaszkodó perbeszéd-tankönyvet összeállítani. Másrészt pedig azért, mert a könyv a szerző közel negyedszázada megjelent és mára gyakorlatilag csak könyvtárakban hozzáférhető könyvecskéjének¹ hiányát pótolja.

1. Az említett könyvhöz képest több mint kétszeres terjedelem – a természetszerű frissítésen túl – bőséges kiegészítést is lehetővé tett, a szerző pedig élt a lehetőséggel: deklarált célja, hogy részint kiterjessze, részint elmélyítse a korábbi tárgyalást, valamint hogy nagyobb példaanyaggal illusztrálja összegzését (13. o.). A kiterjesztés és elmélyítés legszembeötlőbb eszközeként a könyv első része az antik iskolai retorika rendszerét tekinti át, elsősorban két római szerző, Cicero² és Quintilianus munkája, kisebb részben pedig Aristotelés *Rétorikája* és a *Herenniusnak ajánlott rétorika*³ alapján. Az itt található, a leírt jelenségeket, szónoki eszközöket szemléltetni hivatott példák jobbára Démosthenés és ugyancsak Cicero szónoklataiból származnak.

Ezt az első, a szerző föltehető szándéka szerint a továbbiak megalapozását szolgáló részt egyrészt a források bőséges használata jellemzi, másrészt pedig az, hogy a szerző az előbbieket megpróbálja egy saját maga által fölállított elméleti keretbe helyezni.

Ami az előbbit, a forráshasználatot illeti, ennek során a szerző annyiban igen tartózkodónak mutatkozik, hogy egy-egy rövid, tételszerű állítást követően többnyire hagyja, hogy az antik szerzők beszéljenek. A hosszas – ebben a részben

¹ TREMMEL Flórián: *Igazságügyi retorika* (Pécs: JPTE ÁJK 1993).

² Cicero esetében az áttekintés a *De oratore* című munkára korlátozódik.

³ Őt Tremmel – bizonyára a magyar fordítást készítő Adamik Tamás nyomán – Cornificiusszal azonosítja.

(21–93. o.) a szöveg több mint kétharmadát (!) kitevő – idézetekhez általában semmilyen interpretáció sem járul, legföljebb a több szerző egymás mellé állított nyilatkozata közt végezhet összehasonlítást az olvasó. Ez önmagában talán nem káros, de mindenképpen zavarba ejtő, hiszen azt a benyomást kelti, hogy a szerző nem tudta eldönteni, mit is akar kínálni az olvasónak. Ha ugyanis egy nagyjából egységesnek tekintett antik doktrína összefoglalása volt a cél – és Tremmel megjegyzései összességében arra utalnak, hogy elsősorban ez volt –, akkor elég lett volna ezt az összegzést közzétenni, a lehető legvilágosabb és legkönnyebben elsajátítható formában. Az idézetek túlnyomó részére ehhez nincs szükség: az olvasó a hivatkozások alapján maga is kikeresheti a – magyarul egyébként is hozzáférhető – szöveghelyeket. Ha viszont önálló retorikatörténeti kutatások eredményeit kívánta nyilvánosságra hozni, ami valóban megkívánhatja az idézetekkel való alátámasztást (ha nem is ilyen terjedelemben), akkor legalább ennyire szükséges lett volna (legalább a lábjegyzetekben) szembenézni azzal, hogy az antik iskolai retorika nem minden ponton egységes és a források értelmezése sem mindig problémamentes.

A szerző saját elméleti kerete – rövidebb megjegyzések, megfigyelések formájában – a bevezetésben és az első rész első, valamint utolsó fejezetében jelenik meg. Ezek között talán a legfontosabb az antik retorika „pánjudiciális” jellegének ismételt rögzítése (25, 91. o.),⁴ amin Tremmel végső soron azt érti, hogy a törvényszéki szónoklás szolgál az iskolai retorika modelljeként. Ebből következik az a – már Aristotelésnél is megtalálható és mindenképpen helyeselhető – törekvés, hogy a nyilvános beszédre általában érvényes megállapításokat fogalmazzon meg.

Kevésbé fontos, de az előbbinél sajnos jobban jellemzi az antikvitással foglalkozó részt az a „megfigyelés”, mely szerint a retorikai szakmunkák a szónok teendőit és a beszéd részeit egyaránt öt részre osztják (33–34. o.) – ezeket Tremmel „pentamernek” nevezi és maga is követni igyekszik mondanivalója elrendezésében. Az elnevezésen kívül ez két szempontból is kifogásolható. Egyrészt a megfigyelés legföljebb a Tremmel által alapul vett néhány forrásra igaz maradéktalanul: az ötös szám az antik retorikai szakirodalomban nem látszik uralkodónak.⁵ Másrészt Tremmel annak a benyomásának ad hangot, hogy ez a tagolás valahogy a dolog természetéből következik (34. o.). A szerzőtől természetesen nem lehet elvitatni azt a jogot, hogy egy bizonyos fölosztást a többenél alkalmasabbnak, a vizsgált anyaghoz jobban illőnek tartson. Szembeötlő viszont, hogy ő maga is csak látszólag ragaszkodik hozzá. A Quintilianusnál és Cicerónál a szónoki tennivalók közül az *inventi*ónál tárgyalt ügyállástant külön, az öttagú lista előtt ismerteti. Ezzel pedig – a jelek szerint tudtán kívül – azt az antik hagyományt követi, amely nem őt, hanem hat lépést különböztet meg, az *inventio* elé az *intellecti*ót helyezve. A kérdésben mindazonáltal az absztrakt „helyességnél” fontosabb szempontnak látszik, hogy milyen didaktikai értékük van a különböző megoldásoknak. Ebből a szempontból

⁴ A 25. o.-on valójában még csak egy irányzatról van szó, melynek legfontosabb képviselőjeként – mindenféle hivatkozás nélkül – egy „Theodoroszt” (sic!) jelöl meg a szerző, azt sem részletezve, hogy melyik Theodorosra gondol.

⁵ Érdekes, hogy *Igazságügyi retorikájában* a szerző még többféle lehetséges fölosztást is bemutat: TREMMEL (1. lj.) 43–47.

pedig mindenképpen szerencsés, ha ugyanaz a szám többször is megjelenik: bizonyára az ezt alkalmazó antik szerzőket is ez a megfontolás vezette, ti. hogy lehetőleg megkönnyítsék a listák emlékezetbe vésését. Kevésbé látszik – ugyanezért – hasznosnak a „pentamer” terminus bevezetése: azonkívül, hogy etimológiailag megkérdőjelezhető,⁶ inkább nehezíti, mint könnyíti a rétorikával ismerkedő olvasó dolgát.

Mindez átvezet az első részben alkalmazott terminológia kérdéséhez. Az utóbbi években, évtizedekben – többek között éppen a Cicero- és Quintilianus-fordítások munkálatai révén – komoly erőfeszítések történtek a klasszikus rétorikai szaknyelv magyarítására, s ez a legtöbb esetben az antik szövegek fordításain kívül is jól használható szókészletet eredményezett. Ez persze senkit sem kötelez semmire: minden szerzőnek magának kell eldöntenie, milyen szakkifejezéseket használ. A klasszikus rétorikáról szóló írások esetében alapvetően mégis két lehetőség közül kell választani: vagy megtartjuk – kellő magyarázattal kiegészítve – az antik terminusokat vagy magyar kifejezéseket keresünk helyettük. Tremmel túlnyomórészt az előbbieket választja, azon belül is – fő forrásaihoz igazodva – a latinokat. Ez bizonyára nem okoz gondot az olvasóknak, a jogászok remélhetőleg hozzászórtak a latin szavak használatához. Nem világos azonban, mi az oka annak, hogy – korábbi könyvétől eltérően⁷ – ezek a kifejezések többé-kevésbé a magyar kiejtés szerint átírva szerepelnek. Ez nem, vagy legalábbis nem minden esetben teszi nélkülözhetővé a magyarázatot: a „memória” jelentése még egyértelmű lehet, az „elokúció”-é⁸ vagy a „pronunciáció”-é már kevésbé. Nyelvművelési, nyelvfejlesztési célok sem igazolhatják az eljárást, hiszen ezek inkább a magyar szavak használata mellett szólának. Összességében az így leírt szavak elidegenítőbbek, mintha megtartotta volna a – legalább egy forrást hűen tükröző – latin alakokat.

2. A második rész voltaképpen már a – tartalomjegyzék szerinti – első rész utolsó (IV.) fejezetével kezdetét veszi: „a perbeszédék jogi szabályozása” csak a jelenkori magyar szabályozásra vonatkozik, történeti utalások nélkül. Az első részhez valamivel szerveesebben kapcsolódik a következő, cím nélküli (V.) fejezet, mely átvezetésként (is) szolgál az antik rétorikától a mai perbeszédék kérdéseihöz.

Történeti szempontból az átvezetés abban merül ki, hogy Tremmel három bekezdésben (ennek fele idézet Vigh Árpád könyvéből⁹) bemutatja a középkori rétorika „skolasztikus elfajulását” (115. o.), röviden utalva ugyanakkor a homiletika fej-

⁶ A „pentamer” szó öt részből álló dologra utal. Ez a beszédre, ill. a szónoki tevékenységre alkalmazva indokolt lehetne, de Tremmel nem ebben az értelemben használja, hanem az öttagú listák tételeire (azaz öt dologra) utal vele. Ha mindenképpen görög szóra volna szükség, a „pentász” kíváncznék ide. Didaktikai szempontból azonban nem indokolt az újabb idegen szó bevezetése – láthatólag Cicero és Quintilianus sem érezte szükségét. A később fölbukkanó „pentamer” – „pantomer” szójáték (117. o.) pedig azért nem szerencsés, mert az utóbbi érteleme nem „soktagú”: az ideillő szó a „polimer” lehetne.

⁷ Vö. pl. TREMMEL (1. lj.) 45. Igaz ugyan, hogy ott is megjelennek a „magyarosított” alakok: lásd pl. uo. 44: „narráció”, „probáció”, „rekapituláció”, „hortáció” – viszont ugyanabban a fősorolásban „captatio benevolentiae” és „refutatio”.

⁸ Ez – ha komolyan vesszük a kiejtést – „elokúció” kellene, hogy legyen.

⁹ VIGH ÁRPÁD: *Rétorika és történelem* (Gondolat: Budapest 1981).

lődésére. Sajnálatos, hogy a jogi érvelés elméletéről, változásáról egyáltalán nem esik szó.¹⁰ Ezt követően egy félmondat szól arról, hogy „[a] polgári társadalom és a tudományok újkori robbanásszerű fejlődése és differenciálódása” vezetett a rétorika megújulásához, de a megújulás – pontosabban: a meggyőzés szempontjából fontosnak tekinthető új tudományterületek – bemutatására sem jut több öt oldalnál (116–120. o.).

Az V. fejezet második felével kezdődik aztán a könyv legfontosabb része, a tulajdonképpeni törvényszéki rétorika, ezúttal is egyfajta elméleti alapvetéssel. Az antik rétorika „pentamerjei” itt adják át a helyüket – egyszerűsített görög-ről latinra váltva – három „szeptenárius szerkezetnek”. Tremmel ugyanis hét szónoki föladatot, hét beszédrészt, és hét „kriminalisztikai alapkérdést” különböztet meg.

Ami a szónok teendőit illeti, itt Tremmel világossá teszi, hogy a klasszikus lista kiegészítéséről van szó, amennyiben az *inventio*t megelőzi a „meditáció”, az ügy előzetes áttekintése, s az így kapott hat lépéshez járul a minden ponton jelenlévő „receptió”, a beszéd befogadhatóvá tétele. Arról fönt már esett szó, hogy a hatos lista első tagja, *intellectio* néven, az antikvitás egyes szerzőinél is megjelenik, és arról is, hogy a könyv első része is – kimondatlanul – ennek megfelelően tárgyalja a teendőket. Lényegesebb most arra rámutatni, hogy a „receptió” viszont olyasvalami, ami a szónoki tevékenység valamennyi mozzanatában jelen van: kérdéses, hogy szükséges-e külön lépésként említeni. Az elkülönítést indokolhatja, hogy Tremmel szerint „lényeges összetevője a perbeszédhez használt tartalmi és a formai vázlat utólagos értékelése” (128. o.). Ha viszont ez így van, akkor érdemes lenne erre az utólagos értékelésre összpontosítani, hiszen ez olyasmi, ami valóban külön, az előadást követően végezhető. Másrészt csakugyan nem szerepel az antik fölsorolásokban – alkalmasint azért, mert nem az adott ügyben történő meggyőzés szolgálja –, fontossága azonban tagadhatatlan.

A hét alapkérdés (hexameterbe szedve: *quis? quid? ubi? quibus auxiliis? cur? quomodo? quando?*) antik gyökereire Tremmel röviden utal, és arra is, hogy a ténykérdések elemzésénél használhatók a perbeszédben. A szerinte „a topika kapcsán kikristályosodott” kérdéseket az antik szerzők inkább az *inventio* előkészítésével kapcsolatban említik, az viszont nem kétséges, hogy egyaránt hasznosak az eset előzetes elemzése és az elbeszélés megszerkesztése során.¹¹

A perbeszéd és különösen a vádbeszéd hét része a következő (VI–VIII.) fejezetek szerkezetét is meghatározza. Különösen igaz ez „A perbeszéd tartalmi felépítése” című (VI.) fejezetre, melyben Tremmel az egyes beszédrészekkel kapcsolatban fölmerülő gyakorlati kérdéseket veszi sorra. Jóllehet az egyes részek tárgyalása nem mindig azonos szerkezetben történik, a kérdések általában relevánsak és kelően világosak is. Több esetben hiányérzetet kelt ugyanakkor, hogy az itt is bősé-

¹⁰ A jogi érvelés középkori fejlődéséről magyar nyelven lásd FRIVALDSZKY János összefoglalását: „Jogtudomány és diszkurzivitás a középkorban a kortárs olasz jogfilozófiai kutatások fényében” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – KÖNCZÖL Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2009) 229–270.

¹¹ Vö. KÖNCZÖL Miklós: „Az antik rétorika és a jog narratív megközelítése” *Jogtudományi Közlemények* 2007/12. 561–562.

gesen idézett példaanyag¹² – az első részhez hasonlóan – jobbra csak illusztrációként szolgál, tényleges elemzésére nem kerül sor. Így például a 6.5.4. pontban („A jogi érvelés elmélyítése a jogirodalomra hivatkozással”) a féloldalnyi terjedelemben idézett vádbeszédhez pusztán annyi járul bevezetésként, hogy „[a]dott ügyben az ügyész kifejezetten a jogirodalomra hivatkozott jogi érvként” –, hogy ez az érv hogyan működik, mitől meggyőző, arról egyetlen szó sem esik. Így azt sem tudjuk meg, hogy az idézet után olvasható egyetlen záró mondat szerint miért „kevésbé meggyőző, sőt erősen kifogásolható Bogár Péter vádbeszédében »a töretlen jogirodalomra« vagy »az egységes jogirodalomra« való hivatkozás” (174. o.). A lábjegyzet ezúttal segít: a 6.5.7. ponthoz („A halmazat mint örökzöld büntetőjogi kérdés”) utasítja az olvasót, ahol a következő magyarázatot találja:

„ezek a kitételek [...] közhelyszerűek!!! Ezeket a jelzőket inkább a bírói gyakorlatra szokták alkalmazni, de ott sem kielégítőek meghivatkozott precedensek nélkül. Jogirodalom nincs csak úgy általában, hanem vannak neves és kevésbé neves, de nem névtelen jogi szerzők, őket és műveiket indokolt meghivatkozni.” (181. o.)

Ebből – a többihez képest kifejezetten tartalmas – megjegyzésből azonban továbbra sem derül ki, miért ne lehetne indokolt „adott ügyben” egy ilyen általános hivatkozás. De ha a szerző szerint ilyen eset elképzelhetetlen, akkor is az idevágó pontban lenne helye a megállapításnak, mert máskülönben épp a bevezetésben említett kézikönyvszerű használhatóság vész el.

Az egyes részletkérdésekkel foglalkozó VII. fejezet után a VIII. fejezet végén egy beszédpár teljes szövege és retorikai elemzése következik. A beszédrészenként haladó tárgyalás mindenképpen tanulságos. Didaktikai értékét csökkenti azonban, hogy nem különülnek el benne a tartalmi és formai megjegyzések, és – ami jóval problematikusabb – hogy viszonylag széles körű stilisztikai tájékozottságot föltételez az olvasó részéről. Ez utóbbi mutat rá a legvilágosabban, hogy miért nem elegendő egy rétorikatankönyvben, ha csupán egy tízoldalas, ráadásul kilencven százalékból idézetekből álló fejezet szól a megfogalmazásról és ezen belül is csak hét oldal az alakzatokról. Ha elhisszük is a szerzőnek, hogy egy megoldás „szerencsés”, „hiteles”, „érzékletes” vagy éppen az ellenkezője, ezt jobbra csak intuitíve tehetjük, hiszen a könyv nem biztosítja az értékeléshez szükséges alapokat.

A záró (IX.) fejezet „egyéb perbeszédék” címen szól a vád- és a védőbeszédén kívüli (az első fokon és a perorvoslat során, valamint a polgári peres eljárásban elhangzó) beszédekről, valamint az ítélet megszerkesztésével kapcsolatos egyes kérdésekről. Ugyancsak itt kapott helyet néhány, a 4.11.3. pontban szereplő javaslathoz csatlakozó, s ahhoz hasonlóan megfontolandó *de lege ferenda* megjegyzés. Ott Tremmel bizonyos perbeszédék korszerű technikai rögzítése mellett érvelt, itt a polgári perben „érdemi és átfogó” perbeszédék, büntetőügyekben pedig a „bevezető perbeszédék” intézményesítését ajánlja.

¹² Tülnyomórészt a Tóth Mihály szerkesztette gyűjteményből: *Híres magyar perbeszédék. A közelmúlt nevezetes vád- és védőbeszédei* (Budapest – Pécs: Dialóg Campus 2013).

3. A fenti észrevételekből remélhetőleg világosan látszik, hogy Tremmel könyvének hibái nem az anyagismeret hiányából fakadnak. Ha a kötet mégsem felel meg a vállalkozás jelentősége és az előszóban megfogalmazott célkitűzések keltette elvárásoknak, az túlnyomórészt a szerkesztés hiányosságaival magyarázható – egyaránt értve ezen szerzői és kiadói szerkesztést. Az előbbi terén elsősorban világosan meghatározott (ha le nem is írt) célokra van szükség: a legritkább esetben lehet egy tankönyv egyszerre is használható kézikönyv is – a fűlszövegben említett monográfiáról nem is beszélve –, a többirányú igyekezet viszont könnyen hozzáférhetetlenné teheti a munkában meglévő értékeket. A szerző szakértelmét, valamint korábbi, arányos szerkezetű és a beszédszerkesztéshez jó kiindulópontként szolgáló rétorikáját figyelembe véve az lenne a leghasznosabb, ha a szónoki teendők és a beszédrészek kétszer hetes fölosztása alapjára épülne az anyag, az egyes fejezetekben csökkentve a hosszadalmas idézetek terjedelmét, a – rendszerezett – fogalommagyarázatokét viszont növelve. Mindezt segíthetné és kiegészíthetné a lelkiismeretes kiadói szerkesztés: az „eltévedt” (mert tárgya szerint a második részhez tartozó) IV. fejezetről a sajnós nagyszámú elírásig és az indokolatlanul terjedelmes, de nem mindig egységes fölépítésű lábjegyzet-hivatkozásokig számos hiba elkerülhető lett volna, ha a könyvkészítésnek ez a lépése nem marad el.

*Könczöl Miklós**

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30; tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: konczol.miklos@jak.ppke.hu.